

مستندسازی و تبیین قرآنی مقولات بیانیه گام دوم انقلاب
اعظم مزینانی^۱، سید مصطفی احمدزاده^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۱

چکیده:

مقام معظم رهبری با صدور بیانیه گام دوم انقلاب، تحلیل گذشته و نقشه راه حرکت آینده انقلاب اسلامی را در چهل سال دوم به تصویر کشیده است. این نوشتار با هدف مستندسازی و تبیین قرآنی مقولات بیانیه گام دوم انقلاب، به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی است که بیانیه گام دوم انقلاب تا چه حد برآمده از مفاهیم و آموزه‌های قرآنی است؟ از این رو با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و به شیوه متن‌محور، بیانیه گام دوم انقلاب مورد تحلیل قرار گرفته است. بعد از مراحل کدگذاری سه گانه، ۲۰ کد گزینشی از سه شاخص چستی، چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی استخراج گردید و کلان ایده «تمدن نوین اسلامی» به عنوان مقوله هسته به دست آمد و در ادامه مقولات برآمده از آن، ضمن مستندسازی قرآنی، تبیین قرآنی شد. نتیجه این که گزاره‌های بیانیه گام دوم انقلاب، ناظر به مفاهیم و آموزه‌های قرآنی است و قرآن کریم، سنگ زیرین بنای تمدن اسلامی است.

واژگان اصلی: بیانیه گام دوم انقلاب، تبیین قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب، چستی انقلاب، چرایی انقلاب، چگونگی انقلاب، تحلیل محتوای کیفی.

۱. کارشناس ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

a.mazinany1394@gmail.com

۲. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، تهران، ایران.

بیانیه گام دوم انقلاب که با تحلیل گذشته انقلاب اسلامی، نقشه راه آینده انقلاب را به تصویر کشیده؛ توسط امام خامنه‌ای به عنوان بالاترین مقام جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۷ ابلاغ گردید. بررسی ابعاد گوناگون این بیانیه به لحاظ زمینه‌سازی برای تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی در فضای سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور مهم و راه‌گشاست. از سوی دیگر، در چهل سال گذشته، واژه «اسلامی» پیوسته در کنار «انقلاب» به کار رفته و عبارت «انقلاب اسلامی»، اسلامی بودن انقلاب را برجسته کرده است. نشان دادن اسلامیت انقلاب، هم کارکردهای داخلی و خارجی دارد و هم بر غنای ادبیات انقلاب اسلامی و ماندگاری آن می‌افزاید. نگارندگان با هدف مستندسازی و تبیین قرآنی مقولات بیانیه گام دوم انقلاب به دنبال پاسخ دادن به این سؤال‌اند که بیانیه گام دوم انقلاب تا چه حد برآمده از مفاهیم و آموزه‌های قرآنی است؟ و چه مفاهیم و مقولاتی از بیانیه گام دوم انقلاب ناظر به آیات قرآن کریم است؟

آثار قابل توجهی درباره بیانیه گام دوم انقلاب، به رشته تحریر درآمده؛ اما آثار مربوط به مستندات قرآنی آن، در چند اثر خلاصه می‌شود که در ادامه گزارش می‌شود. قرائتی، در کتاب «مبانی قرآنی و روایی بیانیه گام دوم»، مبانی قرآنی و روایی بیانیه را مطرح کرده که بر مبنای رویکرد تفسیری خود ایشان و به صورت غیر روشمند می‌باشد (قرائتی، ۱۳۹۸). نویسندگان دیگری در کتاب «مجموعه آثار علمی همایش بیانیه گام دوم انقلاب و تمدن نوین اسلامی»، بیانیه را با رویکرد تمدنی تحلیل کرده‌اند و نگاه قرآنی به آن نداشته‌اند (دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۹۸). سحرخوان در مقاله «تحلیل و بررسی راه‌های حفظ و تداوم استقلال از منظر قرآن با تأکید بر بیانیه گام دوم» به چگونگی و راه‌های حفظ و تداوم استقلال پرداخته و دشمن‌شناسی و شناخت اهداف و نقشه‌های دشمن و عدم وابستگی را مورد توجه قرار داده و آیاتی را ذکر کرده است (سحرخوان، ۱۳۹۸). ابوالحسینی، در مقاله «مستندات قرآنی بیانیه گام دوم در تمدن‌سازی نوین اسلامی» نیز شاخصه‌هایی را ناظر به تحقق تمدن نوین اسلامی دانسته و مستندات قرآنی آن را بیان نموده است (ابوالحسینی، ۱۳۹۷). این پژوهش از سه جهت با سایر آثار متفاوت است: نخست این که بیانیه گام دوم به روش تحلیل محتوای کیفی، تحلیل شده که بهره‌گیری از این روش در آثار دیگر کمتر به چشم می‌خورد. هر چند ایازی در مقاله «عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در بیانات مقام معظم رهبری»، با استفاده از این روش، زمینه‌های تحقق تمدن نوین اسلامی را در هفت مقوله بررسی کرده است، اما رویکرد قرآنی نداشته است (ایازی، ۱۳۹۸). دوم این که تمامی متن بیانیه مستندسازی قرآنی شده است. ناگفته نماند که آثار

موجود در حوزه مستندسازی قرآنی بیانیه، به صورت موضوعی و غیر روشمند به رشته تحریر در آمده است. سومین ویژگی این پژوهش، مستندسازی قرآنی بیانیه بر اساس آیات مورد استناد مقام معظم رهبری در سایر سخنرانی‌های ایشان است. از این رو، تقریباً با قاطعیت می‌توان گفت نوآوری این پژوهش، مستندسازی روشمند قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب است که هم به لحاظ درونی (آیات مورد استفاده مقام معظم رهبری در سایر بیانات ایشان) و هم به لحاظ بیرونی (آیات قرآنی ناظر به مفاهیم اصلی بیانیه) از روایی و اعتبار بالایی برخوردار می‌باشد.

روش‌شناسی تحقیق

اثر پیش‌روی با هدف تحلیل و مستندسازی قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی^۱ نگاشته شده است. تحلیل محتوای کیفی شامل تحلیل نظام‌مند متون؛ طی فرایندی و به منظور تقلیل یا تراکم بخشی داده‌های خام به داخل طبقات یا درون‌مایه‌ها بر اساس استنباط و تفسیر معتبر است و در مسیر این فرایند فعال و تعاملی از استدلال استقرایی بهره برده به گونه‌ای که پژوهشگر مدام در میان داده‌ها در رفت و آمد و مقایسه است تا به یک سطحی از اشباع نظری دست یابد (مهرداد و دیگران، ۱۳۹۲، ۲۵). در تعریفی جامع از تحلیل محتوای کیفی شاخص تفسیر ذهنی تحلیل‌گر، مورد تأکید قرار گرفته به نحوی که تحلیل محتوا را روشی معرفی کرده‌اند که «برای تفسیر ذهنی داده‌های متنی از طریق یک فرایند طبقه‌بندی، قاعده‌مند، مضامین یا الگوها را شناسایی و کدگذاری می‌کند» (ایمان، ۱۳۹۰، ۲۰). در حقیقت تحلیل محتوای کیفی روش پژوهشی نظام‌مند «سیستماتیک» و دارای روایی و پایایی بوده و هدف آن کشف محتوای پنهان (کریندروف، ۱۳۹۷، ۱۰) یا دستیابی به درون پنهان و عمیق مقصود واقعی و کشف محورهای فکری پدید آورنده پیام است. در این فرایند شش گام مهم توسط پژوهشگر برداشته می‌شود که عبارتند از: «۱. انتخاب مسئله پژوهش؛ ۲. گردآوری داده‌ها؛ ۳. انتخاب واحد تحلیل؛ ۴. مفهوم‌سازی؛ ۵. مقوله‌بندی؛ ۶. تفسیر نتایج» (احمدزاده، ۱۳۹۸، ۱۶۴-۱۳۵).

در گام اول بعد از انتخاب مسأله پژوهش، پژوهشگر به سراغ گردآوری داده‌ها می‌رود. در جریان این فرایند دو تکنیک مهم واحدبندی «تجزیه» و مقوله‌بندی «ترکیب» صورت می‌گیرد. در مرحله واحدبندی متن، داده‌های متنی خام را شکسته و آنها را به سطوح خردی تبدیل می‌کنیم. آن‌گاه در

مرحله مقوله‌بندی واحدهای شکسته‌شده که در مفاهیم مشترکی با یکدیگر در ارتباط هستند در ذیل یک مقوله یا طبقه جمع‌آوری می‌شوند تا به یافته‌های جدیدی دست یابیم. بدین روی، متن بیانیه گام دوم انقلاب به سطوح خردی تقسیم و سپس برای هر سطحی، واحدی تعریف شد. از میان واحدهای تحلیل، واحد مضمون^۱ به عنوان واحد ثبت و جمله به عنوان واحد زمینه انتخاب گردید. گام بعدی در فرایند تحلیل محتوای کیفی که پژوهشگر از آن برای تفسیر و سازماندهی داده‌ها استفاده می‌کند مفهوم‌سازی است. مفهوم‌سازی؛ در واقع فرایندی تحلیلی است که در طی این مسیر داده‌ها مفهوم-گذاری شده، سپس به یکدیگر می‌پیوندند تا تحلیلی جدید را پایه‌ریزی نمایند (استراوس و کرین، ۱۳۹۴، ۲۳). در حقیقت مفهوم^۲، بازنمایی انتزاعی یک رویداد، شیء و یا عمل/ تعامل است که پژوهشگر وجود آن را در داده‌ها ضروری دانسته است (همان، ۱۲۵). در حقیقت در فرایند مفهوم-سازی پژوهشگر با مقایسه مفاهیم به دست‌آمده، مفاهیم مشترک و مشابه را حذف و مفاهیمی که قابلیت اندراج در یک طبقه را دارند در مفهوم بزرگتری با عنوان مقوله جای می‌دهد. در ادامه پس از مفهوم‌پردازی، فرایند مقوله‌بندی به شکل انتزاعی‌تر ادامه می‌یابد. مقولات، موضوعات یا طبقاتی هستند که گروهی از عناصر را ذیل یک عنوان نوعی جمع می‌کنند و علت این گردآوری خصوصیات مشترک این عناصر است (باردن، ۱۳۷۴، ۱۳۵). مقوله‌ها در حقیقت مفاهیم برگرفته از داده‌ها، کوتاه-نوشت و جایگزین داده‌های متنی هستند که ذیل مفهومی انتزاعی‌تر و جامع‌تر با توجه به خصوصیات آنها و بر اساس اشتراکات گرد هم می‌آیند و در نهایت دستیابی به ارتباط منظم بین مقولات و یکپارچه‌سازی آنها و اکتشاف شبکه معنایی به گونه‌ای که پژوهشگر مقولات کوچکتر را با مقایسه و ترکیب و دسته‌بندی در ذیل مقولات بزرگتری خلاصه‌سازی می‌کند و از این طریق به اکتشاف مقوله هسته دست می‌زند. در آخرین گام، پژوهشگر به پاسخ سؤالات پژوهش خویش از طریق تحلیل مقولات و به ویژه مقوله هسته دست پیدا می‌کند.

مفهوم‌سازی بیانیه گام دوم انقلاب

در گام نخست، متن بیانیه مورد مطالعه قرار گرفت و سپس مفهوم‌پردازی گردید به گونه‌ای که برای هر مضمونی، مفهومی انتخاب شد. بدین ترتیب کدگذاری باز و استخراج مفاهیم صورت گرفته

1 . Theme.

2 . Concept.

است. از فرایند کدگذاری باز در بیانیه در بررسی نخست، تعدادی از کدها حذف و پژوهش بر ۸۶۹ کد متمرکز گردید. سپس مفاهیم به دست آمده از مرحله کدگذاری باز، در قالب مقوله‌های محوری و کلی‌تر تجمیع شد. گام اساسی در این مرحله مقایسه‌سازی و بررسی مفاهیم توسط پژوهشگر است تا به هدف خود از این مرحله - کاهش مفاهیم و حذف مفاهیم مشترک و مشابه و اندراج مفاهیمی که قابلیت این را دارند تا در یک مفهوم بزرگتری به نام مقوله قرار بگیرند - دست یابد که در ادامه نمونه‌ای از آن ارائه می‌گردد.

مفاهیم	مقولات
جهانی‌بودن شعارهای انقلاب، عدم انقضاء شعارهای جهانی انقلاب، نفی زمان‌مند-بودن شعارهای انقلاب، تعلق‌ناپذیری شعارهای انقلاب به دوره‌ای خاص، جاودانگی شعارهای انقلاب منبث از جاودانگی دین	جاودانگی شعارهای انقلاب
تطابق شعارهای جهانی انقلاب با فطرت بشری، عدم انقضاء شعارهای فطری، فطری‌بودن شعارهای انقلاب، فطری بودن آزادی، فطری بودن اخلاق، فطری بودن معنویت، فطری بودن عدالت، فطری بودن استقلال، فطری بودن برادری، فطری بودن عقلانیت، فطری بودن عزت	فطری بودن شعارهای انقلاب
عدم افول شعارهای انقلاب، جاودانگی شعارهای انقلاب، جهانی‌بودن شعارها بر خاسته از مکتب وحی، جهان‌شمولی شعارهای دینی	جهانی‌بودن شعارهای انقلاب
عدم دزدگی مردم از شعارهای انقلاب، شعارهای انقلاب دینی مطابق با فطرت بشری، رویگردانی مسئولین از ارزش‌ها عامل دزدگی، اثبات بودن ارزش‌های دینی، مطلق بودن ارزش‌های دینی، جاودانه بودن ارزش‌های دینی	مانایی ارزش‌های انقلاب
انقلاب پدیده‌ای زنده، انقلاب پدیده‌ای با اراده، انعطاف‌پذیر، خط‌اپذیر، متغیر- نبودن، متحجر نبودن، نقدپذیر بودن، قدرتمند، رؤوف و مهربان، عدم جنگ‌طلبی، با گذشت، مظلوم، معتدل و میانه‌رو، رقم خوردن فصل جدیدی از زندگی انقلاب	انقلاب زنده

مقوله‌سازی بیانیه گام دوم انقلاب

در گام بعد، در فرایند تحلیل محتوای کیفی مبتنی بر استقراء، مقولات مشابه در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند تا از درون آن‌ها، مقوله‌ای با سطح انتزاع بیشتری به دست آید. این روند ادامه می‌یابد تا به

ایجاد چندین مقوله اصلی که در سطح بالاتری از انتزاع بوده و مفاهیم و مقولات فرعی متعددی را در خود جای می‌دهند، منجر گردد. جدول زیر نمونه‌ای از این مقوله‌سازی است.

مقوله اصلی	مقولات فرعی
فطری بودن انقلاب	جاودانگی شعارهای انقلاب
	فطری بودن شعارهای انقلاب
	جهانی بودن شعارهای انقلاب
	مانایی ارزش‌های انقلاب
	انقلاب زنده

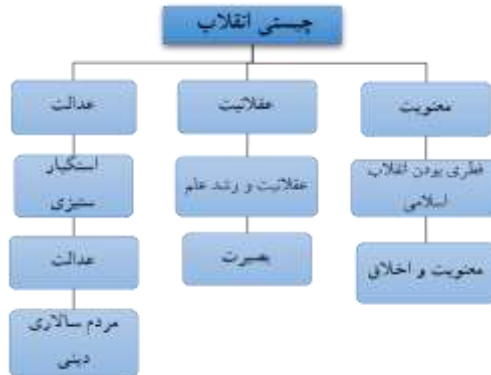
چیستی، چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی

پس از تحلیل بیانیه، مفاهیم و مقولات به دست آمده، مورد بررسی و تحلیل دوباره قرار گرفت. پس از رفت و برگشت‌های زیاد میان نتایج، روشن شد مفاهیم و مقولات بیانیه گام دوم انقلاب ناظر به سه دسته متمایزاند: چیستی انقلاب اسلامی، چرایی انقلاب اسلامی و چگونگی انقلاب اسلامی. از این رو برای ارائه تحلیلی جامع از هندسه نظام انقلاب اسلامی، الگوی سه مرحله‌ای «چیستی، چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی» مبنای تحلیل‌های بعدی قرار گرفت. در تحلیل چیستی انقلاب اسلامی، بر مفاهیمی که ماهیت و سرشت انقلاب را معرفی می‌نمایند و وجه تمایز آن را از دیگر انقلاب‌ها نشان می‌دهند، تمرکز شد. در ساحت چرایی انقلاب اسلامی، عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری و بسترهای زمینه‌ساز پیدایش انقلاب مد نظر قرار گرفت. در پرسش از چگونگی انقلاب اسلامی؛ بر فرایند تثبیت و روند تکاملی انقلاب تأکید شد. بدین‌روی، محورهای اصلی بیانیه با روش تحلیل محتوای کیفی استخراج و در چهارچوب «چیستی، چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی» احصاء گشت. در مجموع ۲۰ مقوله اصلی از سه شاخص «چیستی، چرایی و چگونگی»، حاصل شد که در کلان ایده «تمدن نوین اسلامی» به عنوان مقوله هسته معنا می‌یابند.

مستندات قرآنی چیستی انقلاب

محورهای اصلی بیانیه در ساحت چیستی و ماهیت انقلاب در چهارچوب «فطری بودن انقلاب، معنویت و اخلاق، رشد عقلانیت و علم، بصیرت، عدالت، استکبارستیزی و مردم‌سالاری دینی» سامان یافت. از تحلیل بیانیه در ساحت چیستی انقلاب، سه شاخص کلان «معنویت، عقلانیت و عدالت»

حاصل شد به گونه‌ای که عناوین «فطری بودن انقلاب و معنویت و اخلاق» در شاخص «معنویت»؛ «رشد عقلانیت و علم و بصیرت» در شاخص «عقلانیت» و «استکبارستیزی، عدالت و مردم‌سالاری دینی» در شاخص «عدالت» جای گرفت.

لازم به ذکر است که پژوهشگران در فرایند پژوهش، بدون پیش فرض قبلی به این سه شاخص کلان دست یافته‌اند و در روند تحقیق، به این رهیافت رهنمون شدند که معظم‌له این سه شاخص کلان را مبنا و اساس انقلاب بیان فرموده‌اند: «اسلام ما اسلامی است متکی به معنویت، عقلانیت و عدالت. این سه شاخصه عمده در آن است (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۵/۲۵).

۱. مستندات قرآنی فطری بودن انقلاب

فطرت حالت اولیه‌ای است که انسان بر آن آفریده شده و در اصطلاح، توان معرفتی انسان و عامل تشخیص منافع از مضار در زندگی است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۱۹۱ و ج ۱۶، ص ۱۷۸). قرآن کریم فطرت را امری ثابت و تغییرناپذیر (روم: ۳۰) و هدایتگر انسان به خداجویی و حق‌پویی (نساء: ۱۱۹) می‌داند. بدین روی جهان‌بینی توحیدی، نهادینه شده در فطرت انسان (انعام: ۴۰) و دین، بر فطرت بنا شده است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۶، ص ۱۴۹). رهبرانقلاب با استناد به کلام وحی، مفاهیم و ارزش‌های اساسی انقلاب را فطری دانسته (روم: ۳۰) (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۶/۱۹) و ریشه جاودانگی انقلاب و شعارهای بنیادین آن «آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، برادری و عقلانیت» را در فطرت و سرشت انسانی بیان کرده‌اند (امام خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب). بنابراین، انقلاب اسلامی و شعارهای آن، فطری، جاودانه و جهانی است.

۲. مستندات قرآنی معنویت و اخلاق

قرآن کریم معنویت را اصلی اساسی در اسلام دانسته (آل‌عمران: ۱۹۱-۱۹۲) و به فراهم‌سازی بستر رشد معنوی (ابراهیم: ۱) اهتمام ورزیده است. بنیادی‌ترین شاخصه حرکت انبیاء الهی و به تبع آن انقلاب اسلامی، توجه‌دادن انسان به ابعاد معنوی وجودی او و انسانیت اوست (حقی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۷). بدین‌روی دین، معنویت و اخلاق رکن اساسی چیرستی و ماهیت انقلاب اسلامی معرفی شده است. مقام معظم رهبری، قرآن را کتاب معرفت (بقره: ۲۵۷) (امام خامنه‌ای، ۱۴/۱۰/۱۳۷۳) و تفکر و تهذیب اخلاق را دو جریان ناشی از بعثت (جمعه: ۲) بیان فرموده‌اند. بر این اساس معظم‌له با استناد به آیات قرآن، پیام انقلاب اسلامی را پیام معنویت، توجه به معنویت و وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداوند دانسته و رد پای انقلاب بزرگ ایران را معنویت برمی‌شمارند و آن را اولین پیام انقلاب اسلامی و امام خمینی بیان کرده‌اند (امام خامنه‌ای، ۱۴/۳/۱۳۷۴).

۳. مستندسازی قرآنی عقلانیت و رشد علم

سفارش دین مبین اسلام در راستای گسترش دانش‌اندوزی میان آحاد جامعه بیانگر این حقیقت است که دین اسلام به این عنصر کلیدی اهتمام ویژه‌ای دارد. چنان‌که خداوند تعلیم و تعلم را هدف بعثت رسول خاتم اعلام فرموده (جمعه: ۲) و با تجلیل از جایگاه علم بر آن تأکید ورزیده است (مؤمنون: ۷۸، زمر: ۹، اسراء: ۳۶، طه: ۱۱۴). بنابراین، از مؤلفه‌های بنیادین نظام انقلاب اسلامی، عقلانیت و رشد علم و بسط آن به تمامی اجزاء اجتماع است. رهبری تمام آیات قرآن از اول تا آخر آن را، از جلوه‌های عقل و عقلانیت برشمرده‌اند (آل‌عمران: ۱۹۰) (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۳۲۱) و امرشدن مخاطبان قرآن به تعقل، لعلکم تفکرون، لعلکم تعقلون (امام خامنه‌ای، ۲۷/۶/۱۳۸۵) را بیانگر اهمیت عنصر عقلانیت در اسلام و تدبیر در آیات تکوینی الهی خاطر نشان کرده‌اند.

۴. مستندسازی قرآنی بصیرت

از ویژگی‌های شاخص قرآن کریم بصیرت‌بخشی به مردم است (جاثیه: ۲۰) چرا که خداوند خود بصیر است (احزاب: ۹) و رسول او نیز بصیر می‌باشد (یوسف: ۱۰۸) و وحی‌نامه الهی نیز کتاب بصیرت آفرین است (قراقرتی، ۱۳۸۸، ص ۵۲۷). آموزه‌های شریعت، بصیرت را رمز پویایی و پایایی (قیامت: ۱۴-۱۵) و انبیاء الهی را برخوردار از عنصر بصیرت دانسته (ص: ۴۵، انعام: ۷۵-۵۰، هود: ۱۷) و برای آن ارزش و جایگاهی بس والا بیان می‌کند (هود: ۲۴، انعام: ۵۰، رعد: ۱۶، فاطر: ۱۹). از ثمرات بزرگ مکتب انقلاب، ارتقاء شگفت‌آور بینش سیاسی آحاد ملت و شکست انحصار تحلیل

سیاسی و فهم مسائل بین‌المللی از طبقه محدود روشنفکر و تسری فهم و تحلیل سیاسی به عموم مردم می‌باشد (بیانیه گام دوم انقلاب). بنابراین، معظم‌له بصیرت را به مثابه قطب‌نما (یوسف: ۱۰۸) برای حرکت آگاهانه یک ملت در طی مسیر و عدم تسلط دشمنان دانسته (امام خامنه‌ای، ۱۵/۷ (۱۳۸۸) و بر لزوم بصیرت‌افزایی نسبت به مسئله نفوذ و شناخت توطئه‌های دشمنان (آل‌عمران: ۷۱) در مسیر جاودانگی انقلاب اسلامی و پیمودن راه انقلاب تا دستیابی به غایت آن، تأکید ورزیده‌اند.

۵. مستندسازی قرآنی استکبارستیزی

استکبارستیزی اساسی‌ترین و محوری‌ترین اصل حرکت‌های الهی (طه: ۲۴، توبه: ۷۳) و برنامه همه انبیاء و مصلحان بزرگ تاریخ می‌باشد. قرآن کریم استکبار را در توهم برتری در خلقت (ص: ۷۵-۷۶) و گردنکشی در برابر آیات الهی (مؤمنون: ۴-۴۶، اعراف: ۱۳۳، قصص: ۳۹، یونس: ۷۵) بیان نموده و خودبزرگ‌بینی و برتری‌طلبی (نازعات: ۲۴) و سیطره و بزرگی‌کردن (قصص: ۴) را از مصادیق آن برشمرده است. قدرت و ثروت را از عوامل استکبار (زخرف: ۵۱-۵۲) و استبداد و استثمار را محصول استکباریت (غافر: ۲۹، بقره: ۴۹) دانسته است (قرآنی، ۱۳۹۸، ص ۳). در همین راستا، رهبر انقلاب با استناد به اصول مسلم قرآنی، استکبارستیزی را از اصول حرکت انبیاء الهی دانسته‌اند (نحل: ۳۶) (امام خامنه‌ای، ۱۴/۱/۱۳۹۸ و ۲۱/۳/۱۳۹۳). ایشان، استکبارستیزی را در انقلاب اسلامی، یک مفهوم و حقیقت جهانی یعنی مقابله‌ی با نظام سلطه «لَا تَطْلُمُونَ وَلَا تُظَلَمُونَ» (بقره: ۲۷۹) برشمرده‌اند (امام خامنه‌ای، ۲۶/۶/۱۳۹۲). نیز، مبارزه با استکبار را یک حرکت معقول، منطقی و متکی بر عقلانیت (فتح: ۲۹) بیان کرده و دلیل آن را تقابل خط طاغوت با خط توحید دانسته و کفر به طاغوت را، ملازم ایمان بالله (بقره: ۲۵۶) ذکر کرده‌اند (امام خامنه‌ای، ۲۶/۶/۱۳۹۲).

۶. مستندسازی قرآنی عدالت

عدالت از جمله آرمان‌های مشترک انسانی در ادیان بشری و آسمانی است که به اجرای آن در جامعه تأکید شده است (محمدهی، ۱۳۹۸، ۶۹-۴۸). قرآن کریم، مهم‌ترین وظیفه پیامبران الهی را، اجرای عدالت (حدید، ۲۵) و بنیان‌آفرینش در نظام هستی (آل‌عمران: ۱۸) و بنیان وضع قوانین در اسلام (حشر: ۷) را بر معیار عدالت دانسته است و اقامه قسط و عدل را وظیفه عموم مردم (اعراف: ۲۹، آل‌عمران: ۲۱، یونس: ۴۷، نحل: ۹۰، نساء: ۵۸) برشمرده است. افزون بر آن، عقل جمعی نیز، عدالت را پایه و اساس جامعه بر می‌شمارد (لک‌زایی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۱-۱۶۰). از این رو، ماندگاری و مانایی انقلاب اسلامی در گرو اجرای عدالت در همه ابعاد جامعه است. رهبر انقلاب بر پایه برداشت-

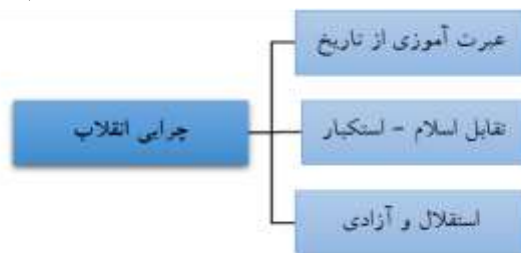
های قرآنی از عدالت (حدید: ۲۵، نحل: ۹۰) رکن رکنین انقلاب اسلامی را برقراری عدالت دانسته (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۲/۲۷) و سنگین شدن کفه عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور را فلسفه و کارکرد انقلاب ترسیم کرده‌اند (حاجی انزهایی، ۱۳۹۶، ۶۶). نتیجه این که همچنان که عدالت، مایه قوام انقلاب اسلامی در چهار دهه گذشته بوده، در گام دوم انقلاب نیز باید مد نظر مسئولین جامعه قرار گیرد. نانوشته نماند که آنچه مایه جاودانی انقلاب اسلامی است، در صورت بی توجهی و بی مهری به آن، عامل فاصله طبقاتی و به دنبال آن انحراف انقلاب از اهداف خود و در ادامه تخریب و سقوط انقلاب اسلامی نیز خواهد بود.

۷. مستندسازی قرآنی مردم‌سالاری دینی

از وظایف رهبران الهی، استقرار نظام اجتماعی مؤمنان متکی بر اصل شورا است (شوری: ۳۸). الگو و مدل مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی، برگرفته از مبانی و اصول نظام انقلاب اسلامی است. مقام معظم رهبری با اتکا بر آیات الهی *وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ* (شوری: ۳۸)، اسلام را منادی و پیشرو در برپایی حکومت‌های مردمی و شورایی (آل عمران: ۱۵۹؛ انفال: ۶۲) بر اساس قوانین الهی می‌دانند (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۰۳/۲۵). شریعت اسلام با بیان مشارکت سیاسی مردم در تعیین سرنوشت جامعه (رعد: ۱۱) تعاون و مشارکت اجتماعی را نیز به مؤمنان سفارش می‌کند (آل عمران: ۲۰۰) و گستردگی معنای این آیه هرگونه مشارکت و آمادگی برای دفاع از خود و جامعه اسلامی را شامل می‌گردد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۸، ج ۳، ۲۳۴). بر این اساس می‌توان مردم‌سالاری دینی را کامل‌ترین نوع دموکراسی در عصر حاضر و شیوه زندگی سیاسی مدرن به شمار آورد که بر مبنای «عدالت و عدالت‌محوری» و «مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی» استوار است (مصباح یزدی و نوروزی، ۱۳۸۸، ۵۹).

مستندات قرآنی چرایی انقلاب اسلامی

در کنار تحلیل از چیستی و سرشت انقلاب اسلامی، بحث از چرایی، علل پیدایش و بسترهای مؤثر در وقوع انقلاب اسلامی نیز امری ضروری است که به سه دسته زیر تقسیم می‌گردد.

۱. مستندسازی قرآنی عبرت‌آموزی از تاریخ

در تحلیل و چرایی انقلاب اسلامی، بررسی بسترها و زمینه‌های تاریخی انقلاب ضرورت می‌یابد. چرا که تغییر و تحولات اجتماعی جوامع در بستر تاریخ اتفاق می‌افتد و از طرفی شناخت صحیح هر موضوعی در عصر حاضر علاوه بر بررسی وضعیت کنونی آن، وابسته به شناخت ابعاد تاریخی و سیر پیدایش و تحوّل آن موضوع است. اما در خصوص چرایی انقلاب اسلامی، «راهبرد عبرت‌آموزی از تاریخ» جزو شاخص‌های اساسی در فهم از چرایی محسوب می‌گردد. در این راستا، قرآن کریم نیز بر لزوم عبرت‌آموزی از تاریخ (روم: ۴۰-۴۲، آل‌عمران: ۱۳، یوسف: ۱۱۱، انعام: ۱۱) و مطالعه درست و دقیق وقایع تاریخی (نمل: ۶۹، انعام: ۶) تأکید ورزیده است. بنابراین توجه به تاریخ را غفلت‌زا و سازنده (توبه: ۷۰، رعد: ۳۰) می‌داند (قرآنی، ۱۳۹۸، ۹). بر این اساس مقام معظم رهبری با بیان دستور قرآن بر عبرت‌پذیری (یوسف: ۱۱۱) (امام خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۰/۶)، عبرت از گذشتگان را درس و آموزش قرآن (بقره: ۱۳۴-۱۴۱) (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۵) دانسته و با تأکید بر راهبرد تاریخی می‌فرماید: «برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت» (امام خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب). چرا که فقدان معرفتی تاریخ انقلاب توسط نسل‌های جدید، می‌تواند منجر به کم‌ارزشی و فقدان فلسفه برای آن و به طور کاملاً طبیعی علتی بر کاهش حفظ و صیانت از ارزش‌ها و دستاوردهای انقلاب باشد. از طرفی برخی براین باورند که برای کاوش در زمینه چرایی وقوع انقلاب، علاوه بر رجوع به تاریخ، توجه بر ماهیت انقلاب نیز بسیار راهگشاست (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۲، ۲۰) و اسلام‌خواهی مردم و اسلام‌زدایی شاه را اصلی‌ترین عامل انقلاب می‌دانند (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ۵۷۲؛ منوچهر محمدی، ۱۳۸۴، ۸۸). بنابراین معتقدند که چرایی انقلاب را باید در آرمان‌ها، اهداف و شعارهای آن جستجو کرد.

۲. مستندسازی قرآنی تقابل اسلام - استکبار

در درازنای تاریخ، درگیری و ستیز مداوم حق و باطل، فرایندی پیوسته داشته است. تقابل اسلام- استکبار در دنیای امروز، مصداق عینی آیات قرآن در تعارض تاریخی میان حق و باطل بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ (انبیاء: ۱۸) می‌باشد. آیات متعددی از قرآن نظام آفرینش را برپایه حق (حجر: ۸۵، فاطر: ۴۳) و پیروزی قطعی حق بر باطل را سنّت الهی تخلّف‌ناپذیر وعده داده است (اسرا: ۸۱، توبه: ۳۳). در حقیقت مصاف حق و باطل، همان مصاف توحید و طاغوت است و هدف و رسالت کلی انبیاء الهی، خروج مردم از باطل و ظلمات و هدایت به نور (ابراهیم: ۵) در این

راستا معنا می‌گردد (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ۱۱-۷). بدین‌روى رهبر معظم انقلاب تقابل دوگانه جدید اسلام- استکبار را پدیده برجسته جهان معاصر دانسته و خصوصیت استکبار را، ایجاد فساد و تباهی در زمین (بقره: ۲۰۵) (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ۳۷۰-۳۷۳) و استضعاف ملل (قصص: ۴) برشمرده و با بیان اینکه رژیم آمریکا رژیم استکباری است می‌فرماید که: «شروع‌کننده هم ما نبودیم و هم بداء و گم اول مرتبه (توبه: ۱۳)» (امام خامنه‌ای، ۱۳/۸/۱۳۹۹). پر واضح است که در طی این مسیر انقلاب اسلامی، مصداق تام دولت مقاومت، یعنی تسلیم زورگویی و زیاده‌طلبی نشدن و در موضع اقتدار ایستادن و اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ (انفال: ۶۰) می‌باشد (امام خامنه‌ای، ۲۰/۲/۱۳۹۶).

۳. مستندسازی قرآنی استقلال و آزادی

یکی از روش‌های شناخت علل و زمینه‌های هرانقلاب، بررسی شعارهای مردمی به عنوان شعارهای انقلابی است. با توجه به اینکه بالاترین شعارهای انقلاب متج از اهداف و آرمان‌های آن در بعد فرهنگی می‌باشد. بنابراین می‌توان انقلاب اسلامی را در راستای «هویت‌خواهی و استقلال‌طلبی» تحلیل نمود (عیوضی و هراتی، ۱۳۹۰، ۱۲۲-۱۲۱). قرآن کریم استقلال و آزادی را نعمتی الهی و شایسته یادآوری (نساء: ۷، ابراهیم: ۶) برشمرده است (قرائتی، ۱۳۸۴، ج ۱، ۱۳۱؛ ج ۶، ۲۶۲). شریعت، آزادی معنوی را نخستین اصل اسلام (صافات: ۳۵) و استقلال و آزادی اجتماعی و معنوی را مبنای آموزه‌های اسلام (انسان: ۳، بقره: ۲۵۶، کهف: ۲۹) دانسته و بر این اساس آزادی عقیده و بیان را امری مسلم (زمر: ۱۷-۱۸) بیان کرده است. بدین‌روى بر آزادی فردی (جمعه: ۱۰) و اجتماعی (تحریم: ۶) احزاب و تشکل‌های سیاسی (آل‌عمران: ۱۰۴) و آزادی‌های اقتصادی در نظام اسلام (نساء: ۹۷، عنکبوت: ۴۰) تأکید شده است. از این رو امام خامنه‌ای با بیان عدم ممنوعیت آزادی عقیده و بیان در اسلام (ممتحنه: ۸) (امام خامنه‌ای، ۱۵/۱۲/۱۳۶۵)؛ این آیه را واضح‌ترین آیه قرآن در خصوص اصل آزادی که «اصر» را برمی‌دارد و یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ (اعراف: ۱۵۷) (محمدی، ۱۳۸۵، ۳۵) بیان داشته و آزادسازی انسان (اعراف: ۱۵۷) و تمامی ادیان (آل‌عمران: ۶۴) را شاخصه رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم بیان کرده‌اند (خسروپناه و جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۶، ۸۱۲).

مستندات قرآنی چگونگی انقلاب اسلامی

آنچه در ساحت چگونگی انقلاب مد نظر می‌باشد، ناظر بر ابعاد تکاملی انقلاب در جهت بالندگی و پیشرفت نظام مبتنی بر بیانیه گام دوم می‌باشد. بیانیه مذکور از سوی مقام معظم رهبری در افق چهل ساله آتی به عنوان جهت‌گیری کلان کشور با شاخصه‌هایی نظیر کلان‌نگری، آینده‌نگری، امیدآفرینی و توصیه‌های راهبردی برای تبیین و روشن‌نگری نقشه راه انقلاب ارائه شده است. با وجود اینکه متن بیانیه خصوص تمدن اسلامی نیست، اما با توجه به مؤلفه‌های تمدنی موجود در آن، می‌توان راهبرد اجرایی منظومه‌ی فکری رهبری در این سند کلان را «شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی» دانست. در این مطالعه تحلیلی برای دستیابی به اندیشه تمدن‌ساز امام خامنه‌ای، آرای ایشان در قالب مفاهیم و مقولات طبقه‌بندی شده و به صورت نظام‌مند در ارتباط با هم قرار گرفتند که به شرح زیر گزارش می‌گردد.

عناصر تحقق شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

۱. جوان‌گرایی

شریعت اسلام، جوانی را دوران رشد و شکوفایی، عفت و پاکدامنی (یوسف: ۲۴-۲۵) و بهره‌مندی از توانایی علمی و جسمی (بقره: ۲۵۱) دانسته و آن را زمان شجاعت و زیر پا افکندن مصلحت‌سنجی‌ها (یونس: ۸۳) و فرصت شکوفایی قدرت جسمانی و توان بدنی (قصص: ۱۴) نامیده است. بنابراین بر نقش‌آفرینی جوانان در مصالح و مفاسد جامعه (لقمان: ۱۷) تأکید نموده (قرآنی، ۱۳۹۸، ص ۲۰) و جوانان را به مثابه امت وسط (بقره: ۱۴۳) معرفی می‌نماید (میرباقری، ۱۳۹۸، صص ۱۷۰-۱۶۶). از این روی مقام معظم رهبری مستند به آیات الهی، جوان امروزی را به مثابه یک جوان بلند همت و پرانگیزه مصداق «قوه» در آیه وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (انفال: ۶۰) دانسته (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۷/۲۱) و با تأکید بر عظمت نقش نیروی جوان مؤمن انقلابی و نقش‌آفرینی آنان در مدیریت کشور، این نسل را نیروی پیش‌ران و محور تحقق نظام اسلامی در مسیر دستیابی به غایت انقلاب دانسته‌اند. افزون بر آن خرد جمعی نیز می‌پذیرد که طی کردن این مسیر نیازمند یک تحول اساسی و تزریق فکر نو، انگیزه نو و عاملیت‌های نوپا و ورود به عرصه‌های مدیریتی انقلاب می‌باشد. در نتیجه جوانان مأموریت خلق آینده درخشان انقلاب اسلامی را بردوش می‌کشند.

۲. مدیریت جهادی

قرآن کریم با بیان توصیه خداوند به اهل ایمان برای جهاد خالصانه (حج: ۷۸) و لزوم مبارزه و جهاد با کفار و منافقان (توبه: ۷۳)، جهاد در راه خدا را عامل جلب رحمت الهی (بقره: ۲۱۸) و مایه مصونیت جامعه از تعرض (نساء: ۸۴) دانسته و دستیابی به هدایت خاص الهی را برای اهل آن (عنکبوت: ۶۹) وعده می‌دهد. از منظر مقام معظم رهبری جهاد به معنای عام آن مطرح است نه صرفاً یک جهاد و مبارزه نظامی؛ اعم از جهاد فکری، سیاسی، تبلیغاتی و جهاد نظامی (تحریم: ۹، توبه: ۷۳) (امام خامنه‌ای، ۱۰/۸/۱۳۶۵). ایشان، عدم تبعیت از دشمنان (فرقان: ۵۲، احزاب: ۱) (امام خامنه‌ای، ۳/۳/۱۳۹۵) و مبارزه با نقشه‌های استکبار (حج: ۷۸) (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۱۲۳) را مصداق جهاد کبیر برشمرده‌اند. نیز، مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور را نیروی جوان مؤمن و کارآمد دانسته که با روحیه انقلابی رشد کرده و آماده‌ی جهادی بزرگ هستند. این روحیه انقلابی و جهادی برآمده از آموزه‌های شریعت و بی‌همتا در دنیای معاصر، به یک مکتبی مبدل گشت به نام مکتب مدیریت جهادی. مکتب مدیریت جهادی، برآمده از تفکر جهادی و بر عناصری از قبیل امید به آینده، شجاعت، تفکر توحیدی و تأکید بر شعار ما می‌توانیم استوار است (لطیفی، ۱۳۹۸، ج ۲، ص ۵۱۲-۴۸۵). بدیهی است در جهت‌گیری کلان حرکت نظام در افق چهل ساله، مدیریت جهادی و اعتقاد به اصل ما می‌توانیم عامل اساسی عزت و پیشرفت ایران در تمامی عرصه‌ها می‌باشد.

راهبردهای اجرایی شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

۱. علم اقتدارآفرین

از جمله زمینه‌های شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، عنصر علم و پژوهش می‌باشد. آموزه‌های شریعت بر دانش‌اندوزی و گسترش آن میان آحاد جامعه تأکید کرده و فلسفه بعثت رسول خاتم را تعلیم و تعلم بیان فرموده است (جمعه: ۲). قرآن کریم با بیان ارزش و جایگاه اهل علم و معرفت (انعام: ۵۰)، علم و آگاهی را مقدمه هدایت (مریم: ۴۳) و منشأ قدرت و ثروت دانسته است (نمل: ۴۰). بنابراین پیشرفت و تکامل را در سایه ایمان و علم (مجادله: ۱۱) بنیان نموده است. مقام عظمی ولایت با تأکید بر این عنصر حیاتی، اصل تعقل، تفکر و خردورزی را از اصول مسلم اسلام برشمرده (ملک: ۱۰) (امام خامنه‌ای، ۵/۴/۱۳۶۰) و تعلیم انسان را اولین نکته بعد از اصل خلقت (علق: ۱-۵) (امام خامنه‌ای، ۱۲/۲/۱۳۶۸)؛ (رحمن: ۱-۴) (امام خامنه‌ای، ۳۰/۲/۱۳۹۸) دانسته‌اند. ایشان، با جایز ندانستن وابستگی علمی (نساء: ۱۴۱) (امام خامنه‌ای، ۳/۷/۱۳۸۷)، اقتدار، عزت و ثروت را رهاورد علم و پژوهش و

شاخص اساسی در جلوگیری از سلطه‌گری نظام سلطه جهانی نامیده و می‌فرماید: «العلمُ سلطان، مَنْ وَجَدَ صَالاً بِهِ وَمَنْ لَمْ يَجِدْ صَيْلٍ عَلَيْهِ؛ (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج ۲۰، ص ۳۰۵). یعنی علم اقتدار است، علم مساوی است با قدرت. هرکسی که علم را پیدا کند، می‌تواند فرمانروایی کند. هرملتی که عالم باشد، می‌تواند فرمانروایی کند. هرملتی که دستش از علم تهی باشد، باید خود را آماده کند که دیگران براو فرمانروایی کنند» (مؤسسه فرهنگی حدیث لوح و قلم، ۱۳۹۰، ۳۰۰).

۲. معنویت و اخلاق جهت‌دهنده

بی‌گمان بنیان‌گذاری و مانایی تمدن بدون توجه به معنویت و حتی فروگاهی نقش آن امکان‌پذیر نیست. شریعت اسلام بعد معنوی را اصلی اساسی در زندگی آدمی دانسته (آل‌عمران: ۱۹۱) و بر نقش انبیاء الهی در تعالی معنوی انسان (ابراهیم: ۱) و پاکسازی نفوس از رذایل و تربیت و رشد فضایل (بقره: ۱۲۹) تأکید کرده است. مقام معظم رهبری معنویت و خلیات اسلامی را از اجزاء حیات طیبه (نحل: ۹۷) و ارزش‌های معنوی را، تعیین‌کننده رتبه انسانها (حجرات: ۱۳) (امام خامنه‌ای، ۱۷/۲/۱۳۷۴) بیان فرموده‌اند. معظم‌له شکل‌گیری تمدن‌نویین اسلامی را بدون در نظر گرفتن معنویت و اخلاق امری محال دانسته و بر این باورند که روح و اساس کار ما معنویت است و ما از معنویت به هیچ عنوان صرف‌نظر نمی‌کنیم (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۵/۲۵). بدین‌روی اهتمام بر کلان‌ایده «معنویت» و اتخاذ رویکرد معنویت‌گرایی در شرایط فعلی جهان که با بحران معنویت دست‌به‌گریبان است، عنصری بسترساز برای گسترش اثربخشی پیام انقلاب به جهانیان را فراهم می‌آورد.

۳. اقتصاد قوی، عامل سلطه‌ناپذیری

از دیگر الزامات تحقق تمدن‌نویین اسلامی، شاخص کلان اقتصادی است. عدالت اقتصادی اصلی مهم در نظام اقتصادی اسلام (حشر: ۷؛ بقره: ۸۳) و از برنامه‌های اصلی پیامبران الهی (حدید: ۲۵) می‌باشد. شریعت اسلام با تأکید بر کار و تلاش (نجم: ۳۹) و تکلیف به تولید، عمران و آبادانی زمین (هود: ۶۱) قطع وابستگی اقتصادی به بیگانگان (توبه: ۲۸) مبتنی بر قاعده نفی سبیل (نساء: ۱۴۱) را بیان کرده است و مبارزه با مفسدات اقتصادی در جامعه (بقره: ۱۸۸)، جلوگیری از ثروت‌اندوزی‌های بی‌مورد (شعراء: ۱۲۸-۱۲۹)، نفی انحصاری‌گری (زخرف: ۳۳) و نظارت مستمر مسؤولان را از اصول مدیریت اقتصاد بیان می‌نماید. مقام معظم رهبری نیز در راستای بیان راهبردهای اجرایی تحقق تمدن‌نویین اسلامی اقتصاد را به مثابه نقطه کلیدی و تعیین‌کننده و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذ-ناپذیری کشور می‌داند. ایشان، با اتخاذ راهبرد اقتصاد مقاومتی و «أَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ

رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ (انفال: ۶۰) (امام خامنه‌ای، ۲۷ / ۱۱ / ۱۳۹۵) و جلوگیری از وابستگی اقتصادی به عنوان امری واجب بر مسلمانان و آن‌یَجْعَلُ اللَّهُ لِكُفَّارِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (نساء: ۱۴۱) (دانشور، ۱۳۹۵، ص ۳۲۶) از آن به مثابه اقتصاد مستقلی، سخن رانده‌اند که با اهتمام به استفاده از تمامی ظرفیت‌های داخلی در راستای رفع مشکلات اقتصادی معنا می‌یابد.

۴. عدالت هدف کلان

اهتمام بر مسأله عدالت از طبیعه انقلاب و در کلام امامین انقلاب مشهود بوده و رهبری، آن را در صدر هدف‌های اولیه همه بعثت‌های الهی (حدید: ۲۵) و در جمهوری اسلامی نیز دارای همان شأن و جایگاه بیان کرده‌اند. متفکران و مصلحان اجتماعی اثرگذار در انقلاب اسلامی نیز بر این باورند که عدالت، علت محدثه انقلاب اسلامی بوده و به تبع، علت مبقیه آن نیز خواهد بود (خان‌دوزی و دیگران، ۱۳۹۸، ج ۴، ص ۵۲۰-۵۷۷). ایشان، با بیان رابطه میان عدالت و فساد، این دو را لازم و ملزوم یکدیگر و معیار مشروعیت یا عدم مشروعیت نظام بیان کرده‌اند (حشر: ۷) (امام خامنه‌ای، ۱۰ / ۹ / ۱۳۸۹). پرواضح است که در مسیر پیمودن غایت انقلاب، عدالت به مثابه یکی از شعارها و مطالبات اجتماعی در حیات انقلاب اسلامی، نقش کلیدی در تضمین هویت و ساخت نظام اسلامی دارد.

۵. استقلال و آزادی

استقلال و آزادی راهبرد کلان و استراتژی اصولی در جمهوری اسلامی و از ارزش‌های اسلامی و عطیه‌ای الهی است (ابراهیم: ۶، نساء: ۷) که با حفظ و صیانت از آن، تمامیت ارضی، حاکمیت ملی، عزت و کین کشور از آسیب‌های احتمالی مصون می‌ماند. رهبر معظم انقلاب با استناد به آیات الهی، استقلال همه جانبه جامعه ایمانی و حاکمیت مؤمنان بر سرنوشته خود (نساء: ۱۴۱) (امام خامنه‌ای، ۱۰ / ۱ / ۱۳۶۹)؛ (ممتحنه: ۱، هود: ۱۱۳) (امام خامنه‌ای، ۱۴ / ۲ / ۱۳۷۴) را تأکید کرده و استقلال، آزادی و وابسته نبودن به بیگانگان را شاخصه حیات طیبه (نحل: ۹۷) (امام خامنه‌ای، ۲۵ / ۶ / ۱۳۹۴) بیان فرموده‌اند. ایشان، تحقق گام دوم را در گرو اتکا بر اصل اصیل استقلال ملی، و آزادی اجتماعی دانسته، بنابراین حاکمیت را مسؤول حراست و تأمین این ثمره شجره‌ی انقلاب می‌دانند. بدیهی است که در امتداد گام دوم انقلاب و سیاست‌گذاریهای کلان، شاخص نفی سبیل در تمامی ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی می‌بایست در این رویکرد تمدنی قرار داشته باشد.

۶. عزت، حکمت و مصلحت در روابط بین الملل

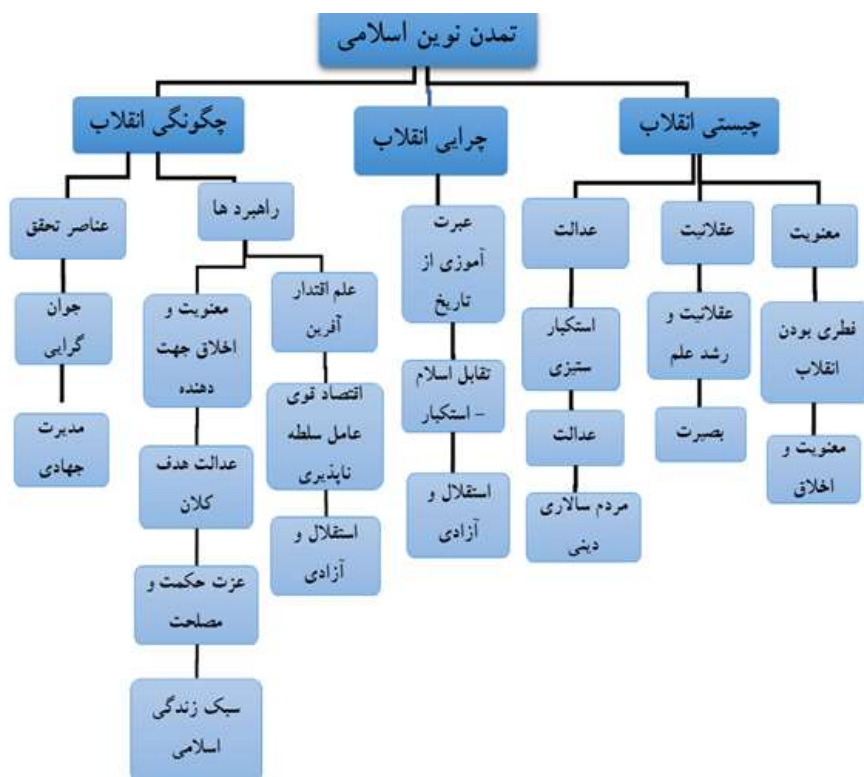
شریعت اسلام، انحصار عزت حقیقی را از آن خداوند (فاطر: ۱۰، نساء: ۱۳۹) و رسول و مؤمنان دانسته است (منافقون: ۸) و برقراری ارتباط با بیگانگان را براساس اصل عزت (نساء: ۱۴۱، منافقون: ۸) جایز شمرده؛ چرا که عزت را در گرو اسلام و مسلمین (توبه: ۹، آل عمران: ۱۳۹) می‌داند (ابوالحسینی، ۱۳۹۷). بدین روی بر عدم ارتباط و دوستی با مخالفان اسلام (ممتحنه: ۱-۲، مائده: ۵۱) و عدم اعتماد بر نرمش دشمن (قلم: ۹)، حساسیت در مرزبندی با دشمنان (آل عمران: ۱۶۴) و حفظ امنیت و اسرار مملکتی (نساء: ۸۳) اهتمام ورزیده است. مقام معظم رهبری با استناد بر آیه نفی سیل (نساء: ۱۴۱)، عزت اسلامی در سیاست خارجی را، در گرو اتکا بر اصل اعتقاد و ایمان توحیدی برشمرده‌اند (امام خامنه‌ای، ۱۸/۴/۱۳۷۰، ۲۶/۳/۱۳۷۰). از دیدگاه سکاندار بصیرانقلاب، روابط خارجی ایران با ابتنا بر اصول عزت (منافقون: ۸) (امام خامنه‌ای، ۲۲/۲/۱۳۸۸)، حکمت (نحل: ۱۲۵) و مصلحت (حشر: ۲) (امام خامنه‌ای، ۹/۱۱/۱۳۳۸)، به عنوان مثلث الزامی در چارچوب ارتباطات بین‌المللی استوار می‌باشد (امام خامنه‌ای، ۱۸/۴/۱۳۷۰). بر این اساس، معظم‌له در مسیر پیمودن دست‌یابی به غایت انقلاب بر لزوم حفظ مرزبندی با دشمنان تأکید ورزیده و در مورد آمریکا حل هیچ مشکلی را متصور ندانسته‌اند.

۷. سبک زندگی اسلامی

سبک زندگی اسلامی را می‌توان به مثابه بخش حقیقی و نرم‌افزاری تمدن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی نام برد. قرآن کریم سه گونه زندگی دنیوی و اخروی و حیات طیبه را که مصداق سبک زندگی اسلامی به حساب می‌آید، مطرح کرده است و شاخصه‌های سبک زندگی در عرصه فردی (مومنون: ۱-۱۰) اجتماعی (توبه: ۱۱۲) خانوادگی (نساء: ۴۳-۱۹) سیاسی (نساء: ۱۳۵) و سبک زندگی قرآنی (اسراء: ۲۳-۳۹، لقمان: ۱۲-۱۹) را بیان نموده است. امام خامنه‌ای، مستند به کلام وحی، ایجاد تمدن نوین اسلامی را یک مصداق عینی و خارجی برای پیشرفت با مفهوم اسلامی دانسته که دارای دو بخش ابزاری و حقیقی می‌باشد: بخش ابزاری را به عنوان سخت‌افزار تمدن و بخش حقیقی را چیزهایی دانسته که تشکیل‌دهنده متن زندگی؛ که همان سبک زندگی است بیان کرده‌اند (امام خامنه‌ای، ۲۳/۷/۱۳۹۱). در نتیجه در گام دوم انقلاب، جهادی هوشمندانه و همه‌جانبه در جهت مقابله با تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران را ضروری دانسته‌اند. طبیعی است که اباحه‌گری مفرط در این زمینه در گام دوم انقلاب عامل زیان‌های بی‌جبران اخلاقی، اقتصادی، دینی و سیاسی خواهد بود و خسارات جبران‌ناپذیری بر پیکره تمدن اسلامی وارد خواهد کرد.

تمدن‌سازی؛ هدف کلان انقلاب

منظومه فکری مقام معظم رهبری را می‌توان در دو لایه بنیادین و راهبردی بیان کرد. شاخص لایه بنیادین «توحیدمداری» و شاخص لایه راهبردی «تمدن‌سازی» می‌باشد. لایه بنیادین توحید، از آغاز نهضت انقلاب در نظام فکری ایشان مشهود می‌باشد (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲)؛ اما با توجه به گزاره‌های به دست آمده در بیانیه گام دوم انقلاب، ایشان، تمرکز خود را بر جنبه عملی تحقق اهداف انقلاب اسلامی گذاشته‌اند و بر تمدن‌سازی، به عنوان راهبرد کلان نظام در فرایند تحقق اهداف اسلامی تأکید ورزیده‌اند. نیز، این فرایند را در طی پنج مرحله برشمرده‌اند. به باور ایشان ایستگاه‌های ابتدایی یعنی انقلاب اسلامی و تشکیل نظام اسلامی به ثمرنشسته، اما اکنون در ایستگاه حساس دولت اسلامی متوقف شده‌ایم و در ادامه مسیر، دو برهه مهم و حیاتی کشور اسلامی و تمدن اسلامی را پیش‌روی داریم (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۶). اهمیت شناخت لایه راهبردی تمدن‌سازی در منظومه فکری رهبری بدان جهت است که از نگاه ایشان تنها مسیر تحقق آرمان‌های انقلاب، محو نظام سلطه جهانی و در نهایت زمینه‌سازی ظهور موعود و شکل‌گیری حکومت مهدوی در این مهم نهفته است. ایشان ورود به دومین مرحله از انقلاب و تمدن‌سازی را با فرایند خودسازی (مائده: ۱۰۵) و جامعه‌پردازی (آل عمران: ۱۰۴، حج: ۴۱) دانسته و تحقق‌پذیری تمدن اسلامی (نور: ۵۵) را وعده لایتخلف الهی و نُریدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ (قصص: ۵؛ انبیاء: ۱۰۵) (امام خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۶/۲۶) بیان می‌کنند. بدیهی است در این مسیر توصیه‌های راهبردی معظم‌له برای تحقق تمدن اسلامی ضروری است.

نتیجه‌گیری

از تحلیل آراء مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب، الگوی تحلیلی «چیستی، چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی» به عنوان عناوین شاخص، به دست آمد. کدهای محوری که در ساحت چیستی انقلاب حاصل شد عبارتند از: «فطری بودن انقلاب، معنویت و اخلاق، رشد عقلانیت و علم و بصیرت، عدالت، استکبارستیزی، مردم‌سالاری دینی» که بر پایه سه شاخص کلان «عقلانیت، معنویت و عدالت» سامان یافت. در ادامه چرایی انقلاب در مؤلفه‌های «راهبرد عبرت‌آموزی از تاریخ، تقابل اسلام- استکبار و استقلال و آزادی» صورت‌بندی گردید. در گام بعد، سومین ساحت از پرسش‌های کلیدی یعنی چگونگی انقلاب در قالب عناصر تحقق‌ساز شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی یعنی «جوان‌گرایی و جهادی‌سازی» و راهبردهای اجرایی تحقق تمدن نوین اسلامی در هفت کد محوری «علم‌اقتدار آفرین، معنویت و اخلاق جهت‌دهنده، اقتصاد قوی عامل سلطه‌ناپذیری، عدالت هدف کلان، استقلال و آزادی، عزت، حکمت و مصلحت در روابط بین‌الملل، سبک زندگی اسلامی» نظام یافتند. در نهایت کدهای محوری این سه ساحت در یک مقوله هسته؛ یعنی «تمدن نوین اسلامی» معنا یافتند. هر یک از

مقولات بر اساس سخنان امام خامنه‌ای و با استفاده از تفاسیر قرآن کریم، مستندسازی قرآنی شد. نتیجه این‌که در مطالعه تحلیلی بیانیه مذکور مفاهیم و مقولات برآمده از آن، ناظر به مفاهیم و آموزه‌های قرآنی می‌باشد و روح حاکم بر آن برخاسته از کلام وحی است. بنابراین می‌توان به این سند، به عنوان یک سند حکمرانی قرآنی نگریست که در نوع خود بی‌نظیر است. نیز، روشی نوین در تفسیر قرآن کریم و تفسیری راهبردی است. سندی بالادستی که دارای محتوا و مضامین راهبردی و ناظر بر تحلیل درست گذشته و تبیین صحیح وضع امروز و ترسیم‌کننده مسیر آینده برای دستیابی به دولت اسلامی، جامعه اسلامی و تمدن‌سازی نوین اسلامی و زمینه‌ساز ظهور منجی بشریت است. ان شاء الله.

قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید ابن هبه‌الله (۱۴۰۴)، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیة‌الله العظمی المرعشی النجفی.

ابوالحسینی، رحیم (۱۳۹۸)، «مستندات قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب در تمدن‌سازی نوین اسلامی»، مجله اندیشه تقریب، شماره ۳۸، صص ۱۰-۴۳.

احمد زاده، سید مصطفی (۱۳۹۸)، «چیستی ایمان در قرآن کریم به روش تحلیل محتوای کیفی»، دو فصلنامه مطالعات قرآن و حدیث، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۱۳۵-۱۶۴.

استراوس، آنسلم؛ کرین، جولیت (۱۳۹۲)، مبانی پژوهش کیفی فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.

امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲)، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، چاپ اول، تهران: موسسه فرهنگی ایمان جهادی مرکز صهبا.

امام خامنه‌ای، سید علی، بیانیه گام دوم انقلاب، تهران، <https://farsi.khamenei.ir>

ایمان، محمدتقی (۱۳۹۰)، مبانی پارادایمی روش‌های تحلیل کمی و کیفی در علوم انسانی، چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

باردن، لورنس (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی سرخابی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای: www.khamenei.ir

جمعی از نویسندگان (۱۳۸۲)، انقلاب اسلامی و چرایی و چگونگی رخداد آن، چاپ بیست و هشتم، قم: نشر معارف، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، بنیان مرصوص، چاپ دوم، قم: مرکز نشر اسوه.

حاجی انزهایی، محمدرضا (۱۳۹۶)، صورت و سیرت انقلاب اسلامی در بیانات رهبر معظم انقلاب، چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

حقی، محمد (۱۳۹۷)، انقلاب اسلامی مبانی و ویژگی‌ها، چاپ دوم، قم: پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی.

خان دوزی، سید احسان، مصطفوی ثانی، علی و سرآبادی تفرشی، حسین (۱۳۹۸)، «تحلیل روند شاخص‌های عدالت اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران»، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه

- قم، مجموعه آثار همایش علمی بیانیه گام دوم انقلاب و تمدن نوین اسلامی، قم: بوستان کتاب، چ اول.
- خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۶)، منظومه فکری آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، چاپ چهارم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- دانشور، علیرضا (۱۳۹۵)، روابط بین الملل دولت اسلامی از منظر امام خمینی و مقام معظم رهبری، چاپ اول، قم: پژوهشگاه بین المللی المصطفی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۶۷)، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، تهران: نشر کتاب سیاسی.
- عیوضی، محمدرحیم؛ هراتی، محمدجواد (۱۳۹۰)، درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران، چاپ دوم، قم: نشر معارف.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۴)، تفسیر نور، چاپ هشتم، قم: نشر مرکز درسهایی از قرآن.
- قرائتی، محسن (۱۳۹۸)، مبانی قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، <https://basirat.ir>
- کرپندروف، کلوس (۱۳۹۷)، تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایبی، تهران: نشر نی.
- لطیفی، میثم، (۱۳۹۸)، «تأملی در نسبت بیانیه گام دوم انقلاب و مدیریت جهادی»، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مجموعه آثار همایش علمی بیانیه گام دوم انقلاب و تمدن نوین اسلامی، قم: بوستان کتاب، چ اول.
- لکزایی، صدیقه (۱۳۹۶)، «سطوح عدالت در نظام سیاسی اسلام با نگاهی به اندیشه امام خمینی»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۵۱، صص ۱۴۱-۱۶۰.
- محمدی، شهرام و کامبیز (۱۳۹۸)، «بازاندیشی عدالت جزائی در آئین اسلام و یهود»، دوفصلنامه تخصصی مطالعات فقه و اصول، سال دوم، شماره دوم، صص ۴۸-۶۹.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۴)، تحلیلی بر انقلاب اسلامی، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۵)، آزادی در نگاه رهبر معظم انقلاب، چاپ اول، تهران: مؤسسه فرهنگی پژوهشی انقلاب اسلامی.
- مصباح یزدی، محمدتقی؛ نوروزی، محمدجواد (۱۳۸۸)، مردم‌سالاری دینی و نظریه ولایت فقیه، چاپ چهارم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران(۱۳۸۸)، تفسیر نمونه، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
مهرداد، ندا؛ اسکویی، سیده فاطمه؛ سید فاطمی، نعیمه(۱۳۹۲)، تحلیل محتوای کیفی، تهران: نشر
بشری.
مؤسسه فرهنگی حدیث لوح و قلم(۱۳۹۰)، روشنای علم، چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب
اسلامی.
میریاقری، سید محمدمهدی(۱۳۹۸)، عصر جدیدخوانشی از مفاهیم و راهبردهای بیانیه گام دوم،
چاپ اول، قم: نشر تمدن نوین اسلامی.